

บทที่ 9

สรุป และข้อเสนอแนะ

สรุป

งานศึกษาวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรเป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ประกอบของภูมิปัญญา และศึกษาอิทธิพลที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายของพืชสมุนไพรท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของชุมชน โดยศึกษาในกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อ จากชุมชนไทลื้อบ้านปางหัด อำเภอเวียงแก่น จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นชุมชนไทลื้อที่มีการตั้งถิ่นฐานมานานนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2420 และมีระบบนิเวศแวดล้อมด้วยความหลากหลายทางชีวภาพของพืชที่ชุมชนใช้ในการดำรงชีพ

การศึกษาถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวจึงต้องทำความเข้าใจวิถีคิดเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้านของชุมชนว่ามีวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยเป็นอย่างไร และความเจ็บป่วยประเภทไหนบ้างที่ใช้พืชสมุนไพรในการบำบัด จากผลการศึกษาทำให้ได้ข้อค้นพบเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรที่สามารถนำเสนอได้ดังนี้

ข้อค้นพบจากการศึกษา

1. วิถีคิดของกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อเกี่ยวกับการนิยามความหมายตนเองกับความเป็นกลางที่มีนัยแห่งความสมดุลเป็นสาระสำคัญในการดำเนินวิถีชีวิตได้สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับความเจ็บป่วยและการใช้พืชสมุนไพรบนสัมพันธ์ภาพของความสัมพันธ์ทางสังคมของชาวไทลื้อ ความสัมพันธ์ของชาวไทลื้อกับธรรมชาติ และระหว่างคนไทลื้อกับสิ่งเหนือธรรมชาติที่สะท้อนวิถีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วย วิธีการตีความหรือการวินิจฉัย และวิธีการรักษาพยาบาล ที่ล้วนแต่มีความเชื่อมโยงของวิถีชีวิตที่ผ่านประสบการณ์ในชีวิตจริง ผ่านการเรียนรู้ การถ่ายทอด และการปรับตัวอย่างเน้นตามพัฒนาการของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของยศ สันตสมบัติ (2542) ที่ว่าความเจ็บป่วยเหล่านี้มิได้ถูกกำหนดขึ้นมาอย่างลอยๆ แต่เป็นสิ่งที่มนุษย์รับรู้ว่าเป็นจริงถูกกำหนดโดยความรู้และกระบวนการแปลความหมายทางวัฒนธรรม การตีความสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบตัวเราโดยอาศัยความรู้และกระบวนการแปลความหมายทางวัฒนธรรมนั้นเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับปฏิสัมพันธ์ทางสังคมหรือเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ดังนั้นความเจ็บป่วย

จึงเป็นความสัมพันธ์ของอำนาจ นั่นคือ อำนาจทำให้เกิดความเจ็บป่วย หนทางในการบำบัดความเจ็บป่วยก็คือการทำให้อำนาจนั้นหมดไปหรือหยุดลงก็จะเข้าสู่ภาวะสมดุล และหายจากความเจ็บป่วย วิธีคิดเรื่องอำนาจเกี่ยวกับความเจ็บป่วยและการปรับสมดุลของชาวไทลื้อนั้นมีสาเหตุ 2 ประการคือ

ประการแรก คือ สาเหตุความเจ็บป่วยเกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นพลังอำนาจที่มนุษย์ไม่สามารถต้านทานได้ ได้แก่ ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการกระทำของผีทั้งผีดีและผีร้าย เมื่อมีการล่วงละเมิดข้อห้าม กฎเกณฑ์ และจารีตประเพณีของชุมชน ความเจ็บป่วยที่เกิดจากพ่อเกิดแม่เกิด ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการสูญเสียขวัญ ความเจ็บป่วยเกิดจากดวงชะตา โชคเคราะห์ และวิธีการปรับสมดุลคือ การเซ่นไหว้ การต่อรองอำนาจเหนือธรรมชาติดังกล่าวด้วยการทำพิธีกรรมต่างๆ เช่น การเซ่นไหว้ผี การส่งเคราะห์ สืบชะตา การ สูขวัญ เป็นต้น และท้ายที่สุดความเจ็บป่วยที่เกิดจากกรรมที่มักจะถูกบดบังด้วยการเสียชีวิตของผู้ป่วยที่ไม่อาจจะเยียวยาได้ซึ่งถือว่าที่สุดแล้ว วิธีคิดเกี่ยวกับความเจ็บป่วยดังกล่าวเป็นวิธีคิดที่เชื่อมโยงจักรวาลวิทยาของผี พราหมณ์ พุทธศาสนา และมนุษย์ สิ่งเหล่านี้มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันและนำไปสู่การกำหนดกฎเกณฑ์ จารีต และการจัดระเบียบทางสังคมของชุมชนให้อยู่ในภาวะสมดุล

ประการที่สอง คือ สาเหตุความเจ็บป่วยที่เกิดจากอำนาจตามธรรมชาติ ซึ่งจะถือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับร่างกายเป็นสำคัญ โดยการยึดร่างกายของคนเป็นศูนย์กลางในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเจ็บป่วยที่ร่างกายของคนเราจะประกอบไปด้วยธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ความไม่สมดุลของธาตุร่างกายจะทำให้ร่างกายผิดปกติและเกิดความเจ็บป่วย สาเหตุที่ทำให้ธาตุร่างกายเสียสมดุลคือ การเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ การเปลี่ยนแปลงสถานที่ การทำงานตรากตรำในชีวิตประจำวัน เรื่องอาหาร เรื่องของเพศและวัยที่มักจะถูกบดบังกับปัจเจกบุคคล วิธีการรักษาส่วนใหญ่ก็จะใช้วิธีการที่ทำให้ร่างกายกลับคืนสู่ภาวะสมดุลซึ่งวิธีการแบบพื้นบ้านจะใช้สมุนไพรในการปรับสมดุล

2. วิธีคิด โลกทัศน์ และองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร ซึ่งวิธีคิดและโลกทัศน์เกี่ยวกับพืชสมุนไพรมาจากพื้นฐานของความเชื่อผ่านตำนานคติพื้นบ้านที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงทางจักรวาลวิทยาของผี พราหมณ์ และพุทธศาสนา สำหรับองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรเป็นผลมาจากพื้นฐานการวิเคราะห์ความไม่สมดุลธาตุร่างกาย ซึ่งความไม่สมดุลธาตุร่างกายของชาว ไทลื้อนั้นเป็นผลมาจากผญาที่เกิดจากหลายๆสาเหตุของอำนาจตามธรรมชาติที่กล่าวมา เช่น ผญาขับเฮ็งคุด ผญาลมต่างๆ ผญาไล่ฮ้างไล่ฮ้าย ฯลฯ การใช้พืชสมุนไพรก็เพื่อที่จะปรับธาตุของร่างกายให้ร่างกายเข้าสู่ภาวะสมดุล โดยมีวิธีการนำพืชสมุนไพรมาใช้หลากหลายรูปแบบ ได้แก่ การกินสด การพอกทาและโปะ การประคบ การรมไอน้ำ การฝนคั้นน้ำ การปั้นเป็นลูกกลอน การบดเป็นผง

การคงเหต๋า การแช่ค้มน้้า และการค้มอาบ องค้ความรู้้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรรเหล่านี้ล้้วนแล้วแต่ได้ร้บการเรี ยนรู้้ และการถ่ายทอคอยู่ 2 ระดับ ค้ือ

- 1) ระดับครอบครัวและเครือญาติ มีการเรี ยนรู้้และการถ่ายทอคอยู่ 3 วิธี ค้ือ ประการแรก การเรี ยนรู้้และถ่ายทอคองค้ความรู้้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรมื่อสมาชิกในครอบครัวและเครือญาติเกิดเจ็บป่วย ประการที่สอง การเรี ยนรู้้ และการถ่ายทอคในวิถีชีวิตประจำวัน ประการที่สาม การเรี ยนรู้้ และถ่ายทอคผ่านพิธีกรรมของครอบครัว
- 2) ระดับหมอยาพื้นบ้านของชุมชนมีการเรี ยนรู้้และการถ่ายทอคอยู่ 3 วิธี ค้ือ ประการแรก การเรี ยนรู้้และการถ่ายทอคการเป็นหมอยาพื้นบ้านระหว่างหมอยาพื้นบ้านที่มีทั้งการสืบทอด และการแลกเปลี่ยนองค้ความรู้้ซึ่งกันและกัน ประการที่สอง การเรี ยนรู้้และการถ่ายทอคจากหมอพื้นบ้านสู่ครอบครัวและเครือญาติทั้งในเวลาเจ็บป่วย การไหว้วานไปเก็บพืชสมุนไพรร และการประกอบพิธีกรรม ประการที่สาม การเรี ยนรู้้และการถ่ายทอคองค้ความรู้้สู่ผู้ป่วยและญาติ

3.อิทธิพลของปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรรเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมตามพัฒนาการของชุมชน โดยพบว่าวัฒนธรรมชุมชนที่ประกอบด้วยวัฒนธรรมการบริ โภคของชุมชนมีผลต่อการดำรงอยู่ของพืชผักพื้นบ้าน ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆของชุมชนที่เป็นสื่อสัญลักษณ์รูปธรรมที่พยายามแสดงออกของภูมิปัญญาที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์พันร้ระหว่างคน กับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่แสดงออกมาในระบบการผลิตพื้นบ้าน ระบบการจัดการทรัพยากร และระบบการแพทย์พื้นบ้านของชุมชนล้้วนแล้วแต่มีผลต่อการดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายพืชสมุนไพรร

อิทธิพลของปัจจัยที่มีผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรรนั้นเป็นผลมาจากการรับวัฒนธรรมสมัยใหม่ที่เข้ามาพร้อมกับกระบวนการพัฒนาของรัฐตั้งแต่การเริ่มเปิดชุมชนให้สามารถติดค้ต่อกับภายนอกได้สะดวกด้วยการตัดถนนหนทางเข้าสู่ชุมชน การขยายตัวของชุมชน การเข้ามาของหน่วยงานรัฐ ทั้งหน่วยงานด้านการศึกษาที่เน้นการศึกษาแผนใหม่ที่ค้ดขาดจากบริบทชุมชน ด้านสาธารณสุขที่มีการเข้ามาของระบบการแพทย์สมัยใหม่ การเข้ามาของยาแผนปัจจุบันที่มีผลค้ต่อพฤติกรรมความเจ็บป่วยของผู้คนในชุมชนบางส่วนและได้ส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาดั้งเดิม นอกจากนี้อิทธิพลของทุนนิยมและระบบตลาดที่มีเงินตราเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน จากการส่งเสริมของหน่วยงานรัฐ และการโฆษณาผ่านสื่อต่างๆได้นำไปสู่การปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตของชุมชน ทำให้มีการปลูกพืชพาณิชย์อย่างแพร่หลายและมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน โดยเฉพาะแรงงานในกระบวนการผลิต ผลพวงของอิทธิพลดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่นและการลดลงของความหลากหลายพืชสมุนไพรร

4.การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในชุมชนไทลื้อนั้นเป็นการบูรณาการระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมและภูมิปัญญาใหม่และนำไปสู่การจัดการที่มีอยู่ 2 ระดับ คือ

- 1) การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในระดับครอบครัวและเครือญาติ โดยพบว่าการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพรนั้นเป็นเรื่องของการใช้ประโยชน์ ซึ่งพืชสมุนไพรได้มีคุณค่าด้านรักษาพยาบาลความเจ็บป่วยเพียงอย่างเดียวแต่หากมีบทบาทและคุณค่าทั้งในด้านเป็นพืชอาหาร ส่วนประกอบในพิธีกรรม ความเชื่อ และการใช้สอยต่างๆ จึงทำให้มีการอนุรักษ์ฟื้นฟูพืชสมุนไพร โดยมีการปลูกพืชสมุนไพรตามระบบการผลิต เช่น สวนรอบบ้าน สวน นา ไร่ ที่หลากหลายชนิด เป็นต้น มีวิธีการเก็บใช้ตามชนิดของพืชและวัตถุประสงค์การใช้ เช่น การเก็บยอดใบอ่อน การเก็บดอก การเก็บผล เป็นต้น และมีการเก็บพันธุ์ไว้สำหรับการปลูกในปีต่อไป และมีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน
- 2) ระดับชุมชน พบว่ามีการจัดการความหลากหลายพืชสมุนไพรอยู่ 2 ระดับ คือ

ประการแรก คือ ระดับเครือข่ายหมอยาพื้นบ้าน เป็นการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพรและพันธุ์พืชสมุนไพรระหว่างหมอยาพื้นบ้านในชุมชนเอง และกับหมอยาพื้นบ้านต่างหมู่บ้าน ต่างกลุ่มชาติพันธุ์และได้มีการนำพืชสมุนไพรบางชนิดที่ตนเองไม่เคยใช้มาปลูกไว้ในชุมชน

ประการที่สอง คือ การจัดการป่าชุมชน การจัดการป่าชุมชนเป็นเหตุผลมาจากการพึ่งพาทรัพยากรดิน น้ำ ป่าในการดำรงชีพทั้งในการเก็บหาของป่า พืชอาหาร พืชสมุนไพร และใช้สอยต่างๆ และเป็นการรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศเพื่อใช้น้ำในระบบการผลิต ซึ่งในอศิศการจัดการป่าอยู่บนพื้นฐานของความเชื่ออุดมการณ์อำนาจของผี แต่ในปัจจุบันอุดมการณ์อำนาจเรื่องผีในการจัดการป่าได้เสื่อมลงเพราะมีการบุกรุกตัดไม้เพิ่มมากขึ้น จึงนำไปสู่การปรับเปลี่ยนอุดมการณ์อำนาจของชุมชน โดยมีการร่างกฎของชุมชนขึ้นมาเพื่อควบคุมความสัมพันธ์และจัดระเบียบทางสังคมของชุมชน และการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนใหม่ ที่มีองค์กรชุมชนคือ คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นตัวแทน การจัดการดังกล่าวเป็นการแสดงถึงศักยภาพการปรับตัวของชุมชนในการจัดการและเป็นการดำรงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพของพืชในชุมชนและพืชสมุนไพรที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมป่าที่ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

อภิปรายผล

งานวิจัยเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ประกอบของภูมิปัญญาและศึกษาถึงอิทธิพลของปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการ

ความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร โดยทำการศึกษาในกลุ่มชาติพันธุ์ไทลื้อในจังหวัด เชียงราย ผลการศึกษาทำให้เรียนรู้ถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นดังนี้

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นชุดขององค์ความรู้ที่พัฒนาขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์กับธรรมชาติแวดล้อมที่พวกเขาได้อาศัยดำรงชีพอยู่ สำหรับชาวไทลื้อ แล้ววิถีคิดเกี่ยวกับการนิยามความหมายตนเองกับความเป็นกลางหรือมีนัยของความสมดุลเป็น สาระดะในการดำเนินวิถีชีวิตเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับความเจ็บป่วยและ การใช้พืชสมุนไพรเพื่อการปรับสมดุล ภูมิปัญญาดังกล่าวได้รับการสืบทอด การเรียนรู้ และการ ปรับตัวตามพัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นการ พัฒนาและสืบทอดกันมาบนพื้นฐานสัมพันธภาพอันแนบแน่นระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ (ยศ สันตสมบัติ, อ้างแล้ว) องค์ประกอบของภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งวิถีคิด โลกทัศน์ และองค์ความรู้เกี่ยวกับ ความเจ็บป่วยของชาวไทลื้อมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์ใกล้ชิดและสะท้อนออกมาใน 3 มิติ (เสรี พงศ์พิศ, 2529. กาญจนนา แก้วเทพ, 2533) ที่สอดคล้องกันคือ

- 1) เป็นความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน นั่นคือ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนในครอบครัว เครือญาติ และเพื่อนบ้าน ที่มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเมื่อ ยามเจ็บป่วย การเรียนรู้ ถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับความเจ็บป่วยและพืชสมุนไพร การ เรียนรู้ซึ่งกันและกันในระดับนี้ เป็นการสร้างความสัมพันธ์กันภายในหน่วยย่อยของชุมชน และเป็น การสร้างความคุ้นเคยและกระชับแน่นแฟ้นกันมากในหมู่เครือญาติเดียวกัน
- 2) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้น การ เรียนรู้จากธรรมชาติแวดล้อม เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับการดำรงชีพของตนเอง พืชสมุนไพรเป็นทรัพยากรชีวภาพที่ตอบสนองในการรักษาความเจ็บไข้ได้ป่วย และยังมี บทบาทคุณค่าอีกหลายประการตามความต้องการของผู้ใช้ เช่น พืชอาหาร พืชพิธีกรรม พืช ใช้สอยต่างๆ จึงมีวิธีการใช้ประโยชน์ที่หลากหลายรูปแบบและวิธีการ และนำไปสู่การจัด การเพื่ออนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรตามระบบนิเวศต่างๆทั้งที่ สรรค์สร้างขึ้น เช่น สวนรอบบ้าน สวนผสมผสาน ไร่ นา และการจัดการพืชสมุนไพรตาม ธรรมชาติ เช่น การจัดการป่าชุมชน เป็นต้น
- 3) เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นการสร้างสัญลักษณ์แทนสิ่ง สักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีคุณและโทษกับมนุษย์ และเพราะว่ามนุษย์มีความปรารถนาที่จะ ได้รับความ ปลอดภัยและมีความหวังว่าอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นจะช่วยได้ ดังนั้นเพื่อดำรงรักษา สภาวะอำนาจแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์ได้สร้างจากความคิดคำนึงของตนเอง หรืออาจจะ กล่าวได้ว่าเป็นจักรวาลวิทยาที่มีลักษณะเฉพาะของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ และได้ถ่ายทอดไป

สู่คนรุ่นหลังๆ โดยอาศัยประเพณีและพิธีกรรมเป็นสื่อประกอบ และมีการปฏิบัติสืบเนื่องที่เชื่อมโยงกับอุดมการณ์ความเชื่อมาจนถึงปัจจุบัน

ธรรมชาติของภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็น องค์ความรู้ที่มีลักษณะเฉพาะของตนเองเพราะจากการศึกษาเชิงประจักษ์นี้พบว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านกระบวนการเรียนรู้ ทดลอง ค้นสรร ปรับปรุง ประยุกต์ และมีการสืบทอดทั้งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมโดยการบันทึกไว้ในปืสาหรือตำราพื้นบ้าน และประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์กับระบบนิเวศท้องถิ่น ที่อาจจะกล่าวได้ว่ามีความใกล้เคียงกับองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ แต่องค์ความรู้ดังกล่าวก็มีข้อแตกต่างจากวิทยาศาสตร์ที่ ยศ สันตสมบัติ (2542, หน้า 63 - 64, อ้างแล้ว) กล่าวไว้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นมีนัยสำคัญของข้อแตกต่างจากองค์ความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์อยู่ 2 ประการ คือ ประการแรก ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น พื้นที่ หรือระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่งองค์ความรู้เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังธรรมชาติ ดวงวิญญาณ ที่ดิน แหล่งน้ำ และลักษณะภูมิประเทศในอาณาบริเวณแห่งหนึ่งแห่งใด โดยเฉพาะ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นการก่อสร้างสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดเจนในสัมพันธภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่างๆที่ก่อเกิด ดำรงอยู่ และแตกดับไปภายในระบบนิเวศชุดนั้น ความเข้าใจที่ลึกซึ้งดังกล่าวนำไปสู่การบริหารจัดการ ปรับแต่ง ใช้ประโยชน์และพัฒนาทรัพยากรในระบบนิเวศชุดนั้นอย่างยั่งยืน งานศึกษาวิจัยชิ้นนี้จึงเป็นคำตอบได้เป็นอย่างดี ประการที่สอง ลักษณะจำเพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวพันเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับมิติทางด้านสังคมและสิทธิของ ชุมชน กล่าวคือ จากมุมมองในด้านของภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบนิเวศทุกชุดประกอบขึ้นบน เครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติและชุมชน กับธรรมชาติแวดล้อมที่เขาดำรงชีพอยู่ วิธีคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศในลักษณะนี้ถูกนำมาถ่ายทอดผ่านทั้งทางนิทานคติพื้นบ้าน การประกอบประเพณี และพิธีกรรมต่างๆ โครงสร้างของระบบนิเวศในภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเกิดขึ้นจากการจัดระเบียบโดยผ่านการเจรจาต่อรองและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ

ประเด็นเกี่ยวกับการมองระบบนิเวศในลักษณะของเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมส่งผลต่อแนวคิดในเรื่องของสิทธิในการเข้าถึงและการจัดการทรัพยากรอย่างมีนัยสำคัญทรัพยากรซึ่ง Zimmermann : 1951 (อ้างใน Mitchell : 1979) ให้ทัศนะว่า สิ่งใดๆจะเป็นทรัพยากรได้ก็ต่อเมื่อมีประโยชน์หรือสามารถตอบสนองความจำเป็นหรือความต้องการของมนุษย์ทั้งในรูปธรรมและนามธรรม พืชสมุนไพรเป็นทรัพยากรชีวภาพที่มนุษย์ได้อาศัยพึ่งพาเมื่อยามเจ็บป่วย และยังตอบสนองความต้องการทั้งในแง่ของการเป็นอาหารและการใช้สอยอื่นๆ จากความสำคัญที่กล่าวมา ระบบนิเวศจะเป็นตัวกำหนดลักษณะของทรัพยากรและความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่ได้อาศัย

อยู่ในระบบนิเวศนั้นๆ ความเข้าใจและสัมพันธภาพของการฟังฟังจึงนำไปสู่ความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรที่ตอบสนองความต้องการในการดำรงชีพของกลุ่มชาติพันธุ์ จากแนวคิดเกี่ยวกับทรัพยากรและสัมพันธภาพที่เกิดขึ้นจึงนำไปสู่การรักษาไว้ซึ่งความสมดุลระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศ แนวคิดดังกล่าวจึงทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีพื้นฐานที่เชื่อมโยงของศีลธรรมกับแนวคิดสิทธิการใช้และเข้าถึงทรัพยากร ที่ตนเองต้องทำหน้าที่ดูแลจัดการทรัพยากรในระบบนิเวศที่ตนเองดำรงอยู่ สิทธิดังกล่าวครอบคลุมความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในเรื่องของสิทธิการใช้ทรัพยากรและองค์ความรู้ต่างๆของชุมชนซึ่งชุมชนแต่ละชุมชนแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ก็จะมีกำหนดสิทธิของตนเองขึ้นมา สำหรับชุมชนไทยคือพัฒนาการของชุมชนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ถึงโถมเข้าสู่ชุมชน ทำให้อุดมการณ์อำนาจในการจัดการทรัพยากรเดิมมีอาจด้านทานได้จึงมีการปรับเปลี่ยนอุดมการณ์อำนาจของผีที่เคยเป็นสถาบันการจัดการทรัพยากรเดิมมาเป็นการร่างกฎชุมชนขึ้นแทนเพื่อจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม และจัดระเบียบสิทธิในการจัดการทรัพยากรใหม่ เช่น สิทธิในการใช้ทรัพยากรจากป่าที่อยู่บนพื้นฐานของสิทธิร่วมของชุมชนที่ต้องปฏิบัติตามกฎของชุมชน นอกจากนี้สิทธิขององค์ความรู้เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้านยังมีการถ่ายทอดความรู้ที่มีลักษณะเฉพาะของชุมชนให้กับบุคคลที่ผ่านการคัดสรร มีความรับผิดชอบ และมีศีลธรรม เพราะความรู้ดังกล่าวเชื่อมโยงเกี่ยวพันกับหน้าที่รับผิดชอบและอำนาจในการจัดระเบียบของสังคมด้วยเป็นต้น

จากกรณีตัวอย่างของชุมชนไทยคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ที่ทุกฝ่ายควรจะหันมามองถึงความเป็นจริงของพื้นฐานสังคมไทยที่มีความหลากหลายทางชีวภาพและความหลากหลายทางวัฒนธรรม กับแนวทางการพัฒนา เพราะในบริบทของการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาได้ยึดแนวทางของตะวันตกมาเป็นแม่แบบ โดยละเลย และละทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิม การพัฒนาดังกล่าวจึงทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ปฏิเสธความเป็นจริงของสังคมโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่น และการพัฒนาที่ผ่านมาเพียงละเลยภูมิปัญญาท้องถิ่นแต่ยังเป็นการเอื้ออำนวยและสนับสนุนให้กับกลไกตลาดที่เข้ามาครอบงำผลประโยชน์จากท้องถิ่น การปล้นทรัพยากรพันธุกรรมและองค์ความรู้จากท้องถิ่นไปจดทะเบียนการค้า เช่น กรณีปล้นน้อย และสายพันธุ์ข้าวของไทย เป็นต้น

ประเด็นเกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพกำลังเป็นที่สนใจและเป็นข้อถกเถียงในเวทีทั้งระดับประเทศ และระดับโลก โดยเฉพาะภาคีอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพที่ประเทศไทยกำลังถูกกดดันให้เปิดมรดกทางนิเวศและวัฒนธรรมของตนเอง ให้กับบริษัทข้ามชาติเพื่อเข้ามาแสวงหาประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเฉพาะพืชสมุนไพร และนำไปสู่การขอมงานนต่อระบบทรัพย์สินทางปัญญาที่ให้สิทธิคุ้มครองแก่เอกชนผู้ขอลิขสิทธิ์

องค์ความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมแบบลด แยกส่วนจากชาติตะวันตกที่เข้ามาอาศัยฐานองค์ความรู้และทรัพยากรชีวภาพของชุมชน จึงเกิดคำถามว่าถึงเวลาแล้วหรือยังที่ประเทศไทยและทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะหันมาวิเคราะห์และพิจารณาอย่างจริงจังกับผลกระทบที่จะเกิดขึ้น ? งานวิจัยชิ้นนี้ จึงเป็นความพยายามเบื้องต้นเพื่อเป็นการปูทางไปสู่การทำความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรที่อาจจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปสู่เวทีการแลกเปลี่ยน และทำความเข้าใจในระดับกว้างต่อไป

ข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการ ความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรในชุมชนไทลื้อนั้น ได้ดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญา และความหลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพร ข้อค้นพบจากการศึกษาดังกล่าวจึงมีนัยในการให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ ดังต่อไปนี้คือ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. สนับสนุนเครือข่ายองค์กรชุมชน โดยเฉพาะเครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพกับการรักษาพยาบาลความเจ็บป่วยของชุมชนซึ่งจะเป็นการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพึ่งพาตนเองในด้านสุขภาพอนามัย ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น

2. รัฐควรสนับสนุนหรือรับรองสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเด็นที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรชีวภาพ โดยเฉพาะการจัดการที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่ยืดหยุ่น เช่น การจัดการป่าชุมชนซึ่งเป็นแหล่งความหลากหลายทางชีวภาพและแหล่งพันธุกรรมพืชสมุนไพร โดยมีการตรากฎหมายขึ้นมารองรับสิทธิชุมชนดังกล่าว เช่น พรบ.ป่าชุมชน พรบ.คุ้มครองภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย เป็นต้น

3. สนับสนุนส่งเสริมให้มีการอนุรักษ์ระบบนิเวศท้องถิ่นเกี่ยวกับระบบการผลิตแบบพื้นบ้านไว้ เช่น สวนรอบบ้าน ไร่ข้าว เป็นต้น ตลอดจนระบบการจัดการทรัพยากรบนฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ป่าชุมชนเพราะเป็นแหล่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสูง เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรชีวภาพไว้

2. ข้อเสนอแนะทางการวิจัย

1. สนับสนุนให้ทีมงานวิจัยเพื่อรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับการรักษาพยาบาลพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความสัมพันธ์กับทรัพยากรชีวภาพพืชสมุนไพรเพื่อเป็นการส่งเสริมศักยภาพชุมชนที่มีใช้การแสวงหาความรู้และนำออกมาจากบริบทของท้องถิ่น (ex situ) แต่เป็นการรวบรวมและส่งเสริมให้อยู่กับท้องถิ่น (in situ) และจัดทำฐานข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและความ

หลากหลายทางชีวภาพพืชสมุนไพรเพื่อเป็นฐานข้อมูลในการนำมาวิจัยทางด้านวิทยาศาสตร์ เพื่อ
การพัฒนาในระดับต่อไป

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University